

Sárospatakon a református teológiai főiskola díszdoktorává választottak 1936-ban, Kolozsvárott pedig tiszteletbeli professzorrá 1937-ben – több ízben is ellátogatott hazánkba.

A svájci–magyar protestáns kapcsolatoknak már ez a vázlatos áttekintése is érdekesen gazdag, sokszínű és mégis egységes képet mutat. Megláthatjuk belőle mindenekelőtt, hogy két kis nép kultúrájának ez a közel négy és fél százados összefonódása és képviselőinek harmonikus együttműködése olyan történelmi erőnek bizonyult, hogy hatása mind a mai napig érezhető.

IRODALOM

Dezsényi Béla: Magyarország és Svájc. Bp., 1946, 41–75.; *Barnabas Nagy*, Geschichte und Bedeutung des Zweiten Helvetischen Bekenntnisses in den osteuropäischen Ländern. (Glauben und Bekennen. Vierhundert Jahre Confessio Helvetica Posterior. Zürich, 1966.) 109–141.; Zsindely Endre: Bullinger Henrik magyar kapcsolatai. (Studia et acta ecclesiastica II., Bp., 1967.) 56–86.; uő: Svájci levelesláda a reformáció korából. (Studia et acta . . . II., Bp., 1973.) 929–1001.; uő: Szenci Molnár Albert levelei Ludwig Luciushoz, 1607–1610. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4. Szeged, 1978.) 269–282.; uő: A magyar gályarab prédikátorok történetének zürichi dokumentumai. (Theológiai Szemle, új folyam, XVII. 7–8, Bp. 1976.) 196–199.; uő: Die Befreiung ungarisch-protestantischer Prediger von den Galeeren und ihre Aufnahme in Zürich vor 300 Jahren. (Zürcher Taschenbuch auf das Jahr 1978.) 119–131.; Mihály Bucsay: Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte. Erste Reihe, III/1–2, Wien, 1977–1979.) I–II. köt., passim.

K Ö P E C Z I B É L A

CÉSAR DE SAUSSURE, RÁKÓCZI UDVARI EMBERE

Thaly Kálmán 1909-ben Budapesten megjelentette a következő könyvet: *De Saussure Cézárnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének törökországi levelei 1730–1739-ből és főljegyzései 1740-ből*. A kiadvány tartalmazza Saussure Rákóczira vonatkozó leveleinek és főljegyzéseinek eredeti francia szövegét és azok magyar fordítását. Emellett részletes bevezetőben ismerteti Saussure életét és munkáit. Ehhez Thaly felhasználta az 1902-ben kiadott, *The Foreign View of England in the Reign of George I and George II*, (London 1902) című munkát, amelyet Annie van Muyden-Baird adott ki, és amely Saussure angliai tapasztalatairól szól. Ugyancsak forgatta a *Lettres et Voyages de Monsr de Saussure en Allemagne, en Hollande et en Angleterre 1725–1729* című bibliofil kiadványt, amely Lausanne-ban, Párizsban és Amszterdamban jelent meg 1903-ban, s amelyhez nagyon részletes bevezetést írt B. van Muyden. Az angliai leveleket a közrebocsájtó angol fordításban közölte, azok francia eredetije a második kiadványban jelent meg, a németországi és a hollandiai útleírással együtt. Ez azt is jelenti, hogy a törökországi levelek közül csak azok kerültek kiadásra, amelyek Rákóczira vonatkoznak és amelyeket Thaly tett közzé.

Ki volt César de Saussure? Annak a családnak a leszármazottja, amely a nagy nyelvész. Ferdinand de Saussure-t is adta a világnak. Apja kálvinista pap volt, anyja pedig egy Lausanne-i patrícius család lánya. 1705. június 24-én keresztelték meg (Recueil de généalogies vaudoises. Lausanne, 1950. III. 161–162.). Tanulmányai elvégzése után elhatározta, hogy utazni kezd és először 1725-ben Angliába ment, onnan 1729-ben Kinnoul konstantinápolyi angol követtel Törökországba, ahol öt évet töltött el. Európába való visszatérése után még néhány évig utazik Franciaországban és Angliában. 1740-ben hazatér Lausanne-ba, ahol különböző városi funkciókat tölt be, 1783. március 8-án hal meg. Világszemléletére jellemző, hogy egy londoni szabadkőműves páholy tagja lett. (W. de Charrère de Sévère: César de Saussure et la Société des Francs-Maçons de Londres en 1735, Revue Historique Vaudoise, 1917 december).

Leveleit 1742-ben írja, éspedig lányainak dedikálva. Az első kötet az angliai, a második és a harmadik a törökországi leveleket tartalmazza. A két lányának, Henriette-nek és Isabelle-nek írott bevezetőjében Saussure elmondja, hogy életének és főleg utazásainak főbb eseményeit mindig feljegyezte és mikor hazatért, akkor barátai unszolására ezeket a jegyzeteket formába öntötte. Azért választotta a levélstílust, mert az szerinte most a legkedveltebb és legközvetlenebb. (J'ai choisi le style épistolaire comme étant le plus goûté et le plus familier). Nem akarta kinyomatni, mert nem kívánta növelni a „rossz szerzők” számát. Miután azonban az elkészült egyetlen példányt 20 év alatt kétszázán is olvasták, és nagyon megrongálódott, elhatározta, hogy gyermekei számára lemásoltatja. A másodpéldányt adja át leányainak 1765. november 15-én. Ezt a másodpéldányt vette meg Georges van Muyden-től 1954. április 28-án a lausanne-i könyvtár, amelynek szíves engedelmével a kéziratot megtekinthettem és amelyből másolatot kaptam.

A műfaj rendkívül elterjedt volt akkor Nyugat-Európában, Saussure honfitársa, Bénédict Muralt 1725-ben kiadott a franciákról és az angolokról szóló levelei közvetlenül is hatottak Saussure-re. Az utazók arra törekedtek, hogy a meglátogatott országok törvényeit, erkölceit, szokásait írják le. Erre indította őket az a történeti, földrajzi irodalom is, amely már a XVII. században az országismeretét állította előtérbe, de ezt sugallta a kortársak növekvő kíváncsisága a világ, és főleg az ismeretlen világ iránt. Saussure tehát követi a „style épistolaire” szabályait és részletesen leírja mindazt, amit környezetében lát, s törökországi leveleiben elsősorban a törökök állami-politikai berendezkedését, vallását és szokásait.

A levelek első példányát Voltaire is olvasta, aki 1756. február 12-én ezt írta: „On ne peut trop remercier M. de Saussure de la bonté qu'il a eue de prêter un ouvrage si amusant et si utile”. (Csak megköszönni tudom Saussure úrnak azt a jóságát, amellyel kölcsönadta nekem ezt a nagyon szórakoztató és hasznos munkát). (Lettres et voyages . . . 1903 XXXIV.) Voltaire tehát Saussure leveleiből tudott meg meg legtöbbet Rákócziáról is.

A törökországi tartózkodásról a második kötet az 1730. április 26-i dátumot viselő IV. levél szól a III. kötet VI. leveléig, amely 1735. augusztus 13-i keltezésű. Rákóczival a II. kötet XIV. levelétől foglalkozik, a III. kötet VI. leveléig, tehát 1733. március 26-tól 1735. augusztus 13-ig.

A törökországi levelek szerint Saussure 1733 elején, Zay Zsigmond ajánlására meglátogatja Rodostót és az év végén a fejedelem szolgálatába áll, felvéve a pompázatos „gentilhomme de la Cour” címet. Itteni tapasztalatai alapján írja le Rákóczi és udvara

életmódját, ami számunkra annál is inkább érdekes, mert ilyen módon Mikes Kelemen adatait egészíti ki.

Saussure nem volt „rossz szerző”, valóságos írói kvalitással rendelkezett. A legszebb Rákóczi-portré tőle származik, ami persze azzal is magyarázható, hogy a magyar kortársak ezt a műfajt nemigen kultiválták. Hadd idézzük ezt előbb franciául: „Le Prince était grand et très bien fait de sa personne, il avait les cheveux et les yeux noirs: ses yeux étaient si vifs et si pleins de feu: il avait la physiognomie si noble et si majestueuse qu’il frappait ceux qui avaient l’honneur de le voir la première fois, en étaient frappées . . . Il était bon, généreux, charitable, religieux, il faisait tous les jours trois actes publics de religion. Enfin on peut dire que c’était un grand Prince à tous égards. *Grand* dans la prospérité, en ce que dans le plus haut point de sa fortune, et lorsqu’il possédait en quelque manière deux florissants Etats, il était doux, affable, bienfaisant, et qu’il a fait voir par plusieurs belles actions qu’il était magnanime et véritablement digne de régner. *Grand* dans l’adversité, en ce que dans les revers de fortune les plus accablantes, il les a toujours soutenu avec la grandeur d’âme d’un héros; il n’a jamais témoigné qu’il y fût trop sensible; il a toujours gardé son rang avec dignité; il ne s’est point laissé abattre par les déplaisirs; il a eu même la fermeté de cacher les plus cuisants à ceux qui avaient l’honneur d’approcher le plus de sa personne. La seule chose qu’il y avait à relever chez lui, c’ est qu’il ne connaissait pas les hommes et qu’il y avait une trop grande facilité à donner sa confiance.” Magyarul: „A fejedelem személyére nézve magas és jól megtermett, fekete haja és fekete szeme volt, szeme oly élénk és annyira tele tüzzel, arckifejezése oly nemes és méltóság-teljes volt, hogy azok, akiknek megadatott a tisztesség, hogy őt először láthassák, meglepődtek. Jó volt, nemeslelkű, jótékony és vallásos . . . Mindennap háromszor nyilvános vallásos aktuson vett részt; végül is azt lehet mondani, hogy minden szempontból nagy fejedelem volt. *Nagy* volt jó sorsában, amikor szerencséje legmagasabb pontján állt, és amikor bizonyos mértékig két virágzó állam birtokában volt, mindig nyájas, kedves, jótékony volt és több szép tettével bizonyította be, hogy nagylelkű és uralkodásra valóban méltó. *Nagy* volt a balszerencsében, mert ennek legsúlyosabb csapásait is egy hős lelki nagyságával tűrte, nem mutatván soha, hogy azok túlságosan érintenék; rangját mindig méltósággal őrizte; a kellemetlenségek nem verhették le; oly szilárdsággal viselkedett, hogy a legfájóbbakat azok előtt is el tudta rejteni, akik abban a tisztességben részesültek, hogy legközelebb álltak hozzá. Egyetlen dolog, amit szóvá kell tenni vele kapcsolatban az, hogy nem ismerte az embereket és túl könnyen ajándékozta meg őket bizalmával.”

Bennünket Saussure törökországi levelei különösen Rákóczi irodalmi munkássága szempontjából érdekelnek. A III. kötet I. leveléhez fűzött jegyzetében elmondja, hogy 1739-ben Hágában megjelent az *Histoire des révolutions de Hongrie* című kiadvány, amely Magyarország történetének összefoglalója és a béketárgyalások dokumentumai mellett közli a fejedelem *Emlékiratait* is. Ezt írja: „Il est très certain que ce Prince est l’auteur de ces ouvrages. Quelque temps après que l’auteur de ces lettres fût entré à sa Cour, il les lui remit pour y corriger quelques fautes d’orthographe et de style qui s’y étaient glissées. Environ un an avant que le Prince vint à mourir, il en fit present à un de ses gentilshommes. Le prince Joseph, fils aîné de ce Prince, les lui demanda pour les lire, mais au lieu de les lui rendre, il les donna à un abbé français qui était alors son favori et qui suivant toute apparence, les a vendu ou fait vendre au libraire de la Haye qui les a imprimé.” (Teljesen bizonyos, hogy ezen mű szerzője maga a fejedelem. Nemsokára azután, hogy e levelek

szerzője szolgálatába állt, néhány becsúszott helyesírási és stílushiba kijavítása végett kezébe adta a kéziratot. Körülbelül egy évvel a halála előtt egyik udvari emberének ajánlódta azt. József herceg, az elhunyt idősebb fia elkérte ettől, hogy elolvassa, de ahelyett, hogy a tulajdonosnak visszaadta volna, egy francia abbénak adta, aki annak idején kedvence volt, és aki azt minden valószínűség szerint eladta, vagy eladatta a hágai kiadónak, aki azt kinyomatta.) Tehát Saussure szerint nemcsak az *Emlékiratok*at, hanem a történeti összefoglalást is Rákóczi írta.

Ezt az állítást Thaly átveszi az említett Saussure-kiadásban, arra hivatkozással, hogy a történeti összefoglalásnak Brenner Domokos szepesi prépost nem lehetett a szerzője, mert ő már 1721-ben a Bastille-ban meghalt. Szerinte ez a munka is később keletkezett, éppúgy mint a *Mémoires* és Rákóczi műve. Thaly azt is állítja, hogy miután Rákóczi Saussure-t bízta meg a helyesírási és stílushibák kijavításával, ezért az *Emlékiratok* is csak 1734-ben készülhettek el, vagy esetleg az első részek már 1733-ban. (I. m. 78.)

Ezt a kettős állítást Saussure tanubizonyságának ellenére sem fogadhatjuk el, mert egyrészt a *Histoire des révolutions de Hongrie-ban* megjelent történeti összefoglaló szerzője csak Brenner lehet belső szövegkritikai érvek alapján, s a megírásra minden valószínűség szerint Rákóczi franciaországi tartózkodása idején került sor. Másrészt, a *Mémoires-on* Rákóczi évtizedeken keresztül dolgozott, amit bizonyít a nemrég a bécsi National-bibliothekban előkerült változat is, amelyen megfigyelhetők a fejedelem saját kezű javításai vagy olyan betoldások amelyeket ő maga diktált. (A kérdésről vö. *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai* szövegkritikai kiadásához írt tanulmányomat, Bp. 1978).

Saussure egyébként egy másik levélben, amelyet Thaly közöl, részletesebben is megismétli mindazt, amit az előbb említett jegyzetben elmond. (Lettres d'un gentilhomme de Son Altesse Serenissime le Prince François Rákóczy, prince de Transylvanie, à son ami M... 1740. február 23. I. m. 289.) Itt azt állítja, hogy Rákóczi a történeti összefoglalót latinul írta, Bechon, Rákóczi titkára fordította franciára. Ő maga csak az *Emlékiratok* kéziratán dolgozott, mégpedig a következőképpen: „Je m'émancipai jusqu'à changer quelques phrases que je ne trouvais pas françaises. Mais je bornai cela à peu de chose par discrétion et par ménagement pour le Prince, qui, comme tous les auteurs font ordinairement, avait le faible de regarder ses ouvrages d'un oeil prévenu et d'en juger en père aveugle sur leur compte. Après y avoir fait quelques légers changements, je le mis au net et le rendis au Prince qui me parut en être content. J'observe que l'éditeur l'a donné au public d'une manière assez fidèle.” Magyarul: „Feljogosítottam magam még arra is, hogy néhány mondatot megváltoztassak, amelyeket nem találtam franciásnak, de korlátoztam magam tiszteletből és tapintatból a fejedelem iránt, akinek, mint általában minden szerzőnek, az volt a gyengéje, hogy előítéllettel nézte saját munkáit és vak atyaként ítélte felőlük. Miután néhány kisebb változtatást végeztem, letisztáztam és visszaadtam a fejedelemnek, aki úgy tűnt, elégedett volt vele. Úgy látom, hogy a kiadó elég hűségesen adta a közönség kezébe.” Saussure-nek azt az állítását el kell fogadnunk, amely szerint Rákóczi valószínűleg Louis Molitard-ra, udvari emberére bízta a kézirat egyik példányát, aki 1734-ben Párizsba ment. (A Francia Külügyminisztérium Levéltárának *Mémoires*-példánya viszont az 1730-s dátumot viseli, ami arra utal, hogy Rákóczi előbb – Saussure javítása előtt – elküldte Párizsba). Saussure azt állítja, hogy Leroux abbé juttatta el a kiadónak a kéziratot. Ezt ellenőrizni nem tudtuk, mert a szerkesztő, P. Marchand iratai között nem találtunk erre vonatkozólag semmi nyomot.

Saussure Rákóczi más kéziratáról is megemlékezik, így különösen dicséri a *Traité de la politesse-t*, tehát a *Réflexions sur la vie civile et la politesse d'un chrétien* című munkát, amelyet kiadásra érdemesnek tart és amely 1751-ben a *Testament politique du prince Rákóczi* című kiadványban meg is jelent. Erről azonban úgy látszik Saussure még 1765-ben, amikor a másolatot készítette, nem tudott.

Szól Saussure jegyzeteiben Rákóczi *Confessiójáról* is, megjegyezve, hogy Isten előtti gyónás és mint ilyen egy áhítatos léleknek egyéni természetű megnyilvánulása, éppen emiatt udvari emberei úgy határoztak, hogy a kéziratot megsemmisítik. Az erre vonatkozó megjegyzés az *Histoire des Révolutions de Hongrie* egyik példányában található és a következőképpen szól: „Ouvrage dans lequel le Prince entre dans un grand détail de toutes ses actions et où il expose naturellement les grâces particulières qu'il a reçues de Dieu, de même que les occasions dans lesquelles il peut l'avoir le plus offensé. Après la mort du Prince ses principaux officiers jugèrent prudemment qu'il ne convenait pas que cet ouvrage paraît jamais, c'est qui fit qu'ils les supprimèrent, crainte qu'ils ne tombent un jour en mauvaises mains.” (Id. kiad. 311–312.) (Thaly a *supprimer* igét a „mellőzni” szóval fordítja). Ez a megjegyzés nem bizonyítja, hogy Saussure olvasta a *Confessiót*, de tudott róla. Egyébként a *Vallomások* kézírata még Rákóczi halála előtt elkerült a Grosbois-i kamalduliakhoz, tehát nem semmisítették meg.

Saussure foglalkozik Rákóczi végrendeletével is, amelynek szövegét lemásolja a nagyvezírhez és Villeneuve francia követhez írt levelekkel együtt. Ő írja meg azt is, hogy XV. Lajos parancsot adott a végrendeletben jelzett összegek kifizetésére, hogy azok, akik Párizsban voltak, ezeket meg is kapták, ő maga azonban csak egy részét, s nem tudni, hogy Rákóczi György, aki rendelkezett a fennmaradó összegekkel, a rodostóiaknak elküldte-e a fejedelem hagyatékát. Keserűen jegyzi meg, hogy a saját sorsán nem lehet csodálkozni: „Ne voit-on pas tous les jours que les grands ne sont pas les meilleurs payeurs?” (Avagy nem látjuk-e naponta, hogy a fő emberek nem a legjobb fizetők?)

Thaly érdeme, hogy kiadta Saussure törökországi leveleinek egy részét, ki kell adni azonban az összeset, csak így ismerhetjük meg azt a világot, amelyben a bűjdösök éltek és meghaltak, s így tehetünk szolgálatot a magyar és az egyetemes történelemnek is.